

PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**A KÖZÖSSÉG KÉRDÉSKÖRE ÉS ALAKULÁSI MÓDOZATAI A KORTÁRS
ERDÉLYI DRÁMÁBAN ÉS SZÍNHÁZBAN**

KOVÁCS FLÓRA

TÉMAVEZETŐ:

PROF. DR. FRIED ISTVÁN

SZEGED, 2011.

1. Az értekezés tárgya, célkitűzései

Jelen disszertációnak tárgya megadása pillanatában definíciós alapvetéssel kell élnie, vagyis tárgya meghatározásakor szükséges leszögeznie, hogy mára már terminus értékű kifejezések közötti választást kell végrehajtania. A Romániában keletkező 1989 decembere előtti magyar irodalmat az értelmező közösség *romániai magyar irodalomként* hajlamos, míg az 1989 decembere utánit *erdélyi magyar irodalomként* megnevezni. A dolgozat elsősorban Láng Zsolt *Tója vagy tottja? „A” „romániai” „magyar” „irodalom” „története”* című írásának hatására az *erdélyi magyar irodalom*-terminust használja¹ – márha a megnevezés szükséges –, s ennek következményeként a színházi textus vizsgálatánál is egy ilyen eljárást fog követni, azaz az adott táj kortárs színházi produktumait – mint 1989 decembere utániakat – *erdélyi magyar színházi* anyagként fogja aposztrofálni.

A disszertáció erdélyi magyar drámákat és színházat vesz górcső alá elsősorban Arnold van Gennep és Victor Turner rítuselméletének, Cs. Gyimesi Éva ideológiát, értéket taglaló meglátásainak alapján, illetve Mihai Măniuțiu színházi hármasságot (színész, szerep, játék-lény) beemelő elméletének vonatkozásában. Tárgyalja Nagy Kopeczky Kálmán *Mert tudnom kell...*-rendezését, Bocsárdi László *A csoda (Játék Tamásival két részben az Énekes madár című színjáték alapján)*-előadását, Selyem Zsuzsa *Tetkó. Avagy ha így megy ez, ki állítja meg Arturo Uit?*²-drámáját, Visky András *A szökés*³ és *Júlia*⁴ című szövegeit, továbbá Láng Zsolt *Játék a kriptában*⁵-színpadi művét.

A vizsgálat célja, hogy kiemelten a fenti elgondolások segítségével és azok recepciójának taglalásával egyrészt ki tudja mutatni a van gennepi-turneri rítusok

¹ Ennek oka a közmegegyezés mellett, hogy Láng Zsolt munkái közül nem egy kerül a disszertáció értelmezési keretébe. Továbbá vö.: Láng Zsolt: „*Tója vagy tottja? »A« »romániai« »magyar« »irodalom« »története«*”. Kolozsvár, Koinónia, 2008.

² Selyem Zsuzsa: „*Tetkó. Avagy ha így megy ez, ki állítja meg Arturo Uit?*” In *Székelőföld*, 2010. június (XIV/6) 23-52.

³ Visky András: „*A szökés*”. In Uő.: *A szökés. Három dráma*. Kolozsvár, Koinónia, 2006. 8-63.

⁴ Visky András: *Júlia. Párbeszéd a szerelemről*. Budapest, Fekete Sas Kiadó — Magyar Rádió Rt. 2003.

⁵ Láng Zsolt: „*Játék a kriptában*”. In Uő.: *Játék a kriptában. Három színpadi játék*. Kolozsvár, Koinónia, 2007. 44-110.

[elkülönülés, átmenet, (újra)egyesülés rítusai] megjelenését, másrészt összefonódásukat a *közösség* problematikájával az idézett korpuszban. A közösség kérdésköre a van gennepi-turneri elmélettel a kiválás, a kirekesztés, a befogadás, a közösségek közötti lét vonatkozásában talál válaszra. A dolgozat a Cs. Gyimesi-féle elgondolás *reális közösség*-fogalmát⁶ viszonyítja ezen, közösségen belüli mozgásokhoz, s megkísérli prezentálni e fogalom érvényesíthetőségét, annak nyitott voltát, alakíthatóságát. Ez utóbbi jegy azért is bír fontossággal a reális közösség esetében, mert e közösségtípusban kiemelt a tagok belépésének önnön választásukhoz köthető aktusa, vagyis az, hogy a tagok nem beleszületnek a közösségbe, hanem önmaguk döntenek el, hogy részét akarják-e képezni annak. Cs. Gyimesi szerint az összetartozás lehet akár a szeretet alapján is preferált. A disszertáció harmadrészt pedig tematikájából adódóan e teóriák egymáshoz való kapcsolódásának lehetőségét a színházelmélettel még fűszerezi, amely markáns képviselőinek elméletei közül viszont a Măniuțiu által kifejtett hármasság⁷ együttesét, a néző és a keletkezett játék-lény kettősének párosítását, körforgásának sajátosságát tanulmányozót vonja be. Ez elmélet mind a közösség függvényében (a néző-játék-lény, a néző-néző összefonódásában), mind a van gennepi-turneri rítusok szegmentálódásában s akár egymásba való kapcsolódásának viszonylatában (színész-szerep-játék-lény, néző) tárgyalható. A dolgozat ezt fel is próbálja tárni, csakúgy, mint a măniuțiu-i elmélet, Antonin Artaud és Gilles Deleuze elgondolásainak közös pontjait.

A disszertáció felépítésében megkísérel egy olyan szerkesztést követni, amelynek alapja, hogy az elmélet és a szépírói-színházi szövegek ne váljanak el egymástól. Nem egy esetben szépíróként és elméleti szöveg szerzőjeként, esszéistaként is hivatkozik egy-egy íróra. Ez legfőképpen Selyem és Visky kapcsán mutatható ki. A dolgozatnak mindazonáltal szükséges az első egységekben ismertetni azon elméleti alapokat, amelyekre a szöveg egészében hivatkozni fog. E kettősség között kell végig egyensúlyoznia. Deleuze Măniuțiuval

⁶ Cs. Gyimesi Éva: „Vázlatok egy szellemi kórképhez”. In Uő.: *Colloquium Transsylvanicum*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998. 32-67.

⁷ Măniuțiu, Mihai: *Aktus és utánpótlás*. Ford. Zsigmond Andrea. Kolozsvár, Koinónia, 2006.

és Artaud-val rokon elgondolásait, elméleteik kapcsolódásait az első fejezetekben megteszi, míg a rizómatikus rendszerre⁸ vonatkozó teóriáját majd a későbbiekben, Selyem drámájának taglalásánál, hiszen szorosan csak e részben lesz megkerülhetetlen a rizóma által modellált felépítés szemléltetése, amelynek megkísérlése a Selyem-korpusz esetében a disszertáció vállalt feladatai között szerepel. Mivel a dolgozatban szereplő elméletek sem állnak egymással hierarchikus viszonyban, hanem egymásra mintegy ráíródnak, sorrendet közöttük felállítani nem lehet, sokkal inkább kapcsolódási módjaikat jellemezni, feltárni célszerű, s ezt a szövegekben prezentálni. A disszertáció végre is próbálja hajtani e munkát.

2. Az értekezés módszere

Az értekezésnek tematikájából adódóan több tudományterületet is kell érintenie, így az interdiszciplinaritás eljárási módszerét kell szem előtt tartania. Az irodalomtudománnyal párhuzamosan be kell emelnie a kulturális antropológia, a színháztudomány, a filozófia, a szociológia, valamelyest a teológia és a látásméletek diskurzusait. A kulturális antropológia, a színháztudomány applikálásáról és a dolgozat által leginkább használt elméletekről már szó esett. A filozófia tudományának szerzői s írásai közül főképpen Egyed Péter, Gilles Deleuze, Wilhelm Dilthey, Mannheim Károly, Somló Bódog, Paul Ricœur, Ungvári Zrínyi Imre és a kitekintésben Alain Badiou, Mladen Dolar szövegeire támaszkodik. A felsorolt szerzők között Wilhelm Dilthey, Mannheim Károly, Somló Bódog a filozófia és a szociológia határterületén helyezkednek el, legalábbis a recepció szerint. A filozófia és a szociológia érintkezési pontjainak tartja így számon a tudományos diskurzus az érték, az ideológia, a közösség, az individuum, a kisebbségi lét, a kommunikáció (mely az irodalom- és nyelvtudomány vizsgálódási területe is) kérdéskörét. Természetesen e problematikáknak a filozófia és a szociológia tudományának hatáskörére korlátozása ugyancsak szűkös perspektívában

⁸ Deleuze, Gilles — Guattari, Félix: „Rizóma”. Ford. Gyimesi Tímea. In *EX Symposion*, Veszprém, 15-16. szám, 1996, 1-17. [<http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/fu/deleuze/foszoveg.htm>; elérés: 2010. április 8.].

lehetséges, hiszen egyrészt mind Cs. Gyimesi Éva, mind Kálmán C. György mint irodalomtudomány felől érkezők jelentős megfogalmazásokat tettek e problémahalmaz kapcsán, másrészt pedig az interdiszciplinaritás korában nehezen is lehet választóvonalakat megállapítani a tudományok között. A jelen disszertáció ugyancsak az irodalomtudomány felől érkezve érinti e kérdésköröket az interdiszciplinaritás elvét maga mellett tudva.

A teológia tudományára, diskurzusára sokkal inkább csak ki-kitekint az értekezés. E kitekintések javarészt Visky András drámáinak tanulmányozásánál szükségesek, hiszen e szerző szövegei mintegy dekódolhatatlanak látszanak e terület tételezése nélkül, és mintegy számolnak e terület tudáshalmazával. E diskurzusból Szent Ágoston *Vallomásokját*⁹, Muntag Andor és Carl Gustav Jung *Jób-könyve-értelmezéseit*¹⁰ hívom segítségül és Visky Ferenc, Visky Júlia, Richard Wurmbrand írásait.

A látás milyenségére összpontosító tanulmányokból azok fontosak ez értekezés számára – és ily módon azok taglalása is kerül a disszertációba –, amelyek a kommunikáció természetére vonatkoznak. Emellett a színház kérdéskörétől ugyancsak nem választható el e kérdés. A látáselmélet egy ilyen látószögben emelkedik be a dolgozatba.

A disszertáció fent említett ismérve, az egy-egy tudományjegy segítségül hívása, az interdiszciplinaritásra törekvés a komparatiztikától elválaszthatatlan jegyként, a komparatiztika sajátosságaként is jelen van.

3. Az értekezés eredményei

A disszertáció eredményei, megállapításai egy gondolati íven rajzolhatók meg. A dolgozat alapmegállapításának számít, hogy a Măniuțiu által jellemzett hármasság (színész, szerep,

⁹ Augustinus Aurelius. Szent Ágoston *Vallomásai*. Ford. Dr. Vass József. <http://mek.oszk.hu/04100/04187/04187.htm>.

¹⁰ Dr. Muntag Andor: *Jób könyve*. Budapest, Luther Kiadó, Út a Könyvhöz 1., 2003.; Jung, Carl Gustav: *Válasz Jób könyvére*. Ford. Tandori Dezső. Budapest, Akadémiai Kiadó, Hermész Könyvek. 1995.

játék-lény) a van gennepi-turneri rítusok [elkülönülés, átmenet, (újra)egyesülés rítusai] segítségével leírható.

A van gennepi-turneri hármasság a néző esetében a befogadás kapcsán bír érvénnyel. A két pólus [színész-játék-lény – néző; más, ám ugyancsak măniutuui terminológiával: elbűvölő – elbűvölt] egymásba alakulása a van geneppi-turneri hármasság feltételezésével az artaud-i és a deleuze-i rendszer „sokféle”/„univerzum” (/minden) jegyeivel szintén megfeleltethető.

A disszertáció a Cs. Gyimesi-féle *reális közösség*-fogalmát használja fel, így az ahhoz képest lévő eltéréseket is szemlézi. A vizsgált korpusz központi kérdésköre a közösségé. A szövegek jelentős elmozdulásokat mutatnak a reális közösség-fogalmához képest. Ez eltérések a sokféleség, a kizárás, a befogadás viszonylatában mutatódnak ki a legerőteljesebben.

A *Mert tudnom kell...*-előadás a kizárás, a befogadás jegyeivel, így a van gennepi-turneri elméleti alappal fejthető meg leginkább. A Bocsárdi-féle előadás az *átmenetiség* jegyének sokféleségében dekódolható. Selyem drámája a rizómatikus elrendezés sokféleségét prezentálja s ezzel a dichotómiaelkerülést, amelyet humorral érzékeltet a beszédmód és a majdani feltételezett előadás képiségére fókuszálva. Visky *Júlia* című szövege ugyancsak a beszédmód problematikáját viszi végig, míg *A szökés* az átmenetiség attribútumait hordozva a felügyelet, az idő és a „mi”-„ők” párossal az erőteljes közösségkérdést játszatja be. Az időbeni sajátosságok feltárásával természetesen a kollektív emlékezet problematikája szintén feltárul, e kérdéskör pedig legmarkánsabban Láng drámájának a tétje.

A disszertáció elemzett szövegeinek mindegyikében a beszédmód, a közösség és a hozzájuk fűződő, tőlük elválaszthatatlan átmenetiség problémája fonódik össze.

4. Az értekezés témájában közölt publikációk

Tanulmány

1. „A »sokféleség« a színházi aktusban”. In *(Dráma)szövegek metamorfózisa*. II. kötet. Szerk. Egyed Emese, Bartha Katalin Ágnes, Tar Gabriella Nóra. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011. 95-102.
2. „Az idő és a (fel/)ügyelet kimozdítottsága Visky András *A szökés* című drámájában”. In *Látó*, 2011. január [<http://www.lato.ro/article.php/Az-idő-és-a-felügyelet-kimozdítottsága-Visky-András-A-szökés-c-dramájában/1905/>] Újraközlés In *Szövegek között XVI*. Szerk. Fried István, Kovács Flóra, Lengyel Zoltán. Szerk. munkatársai Gyulai Zoltán, Pál Katalin. Szeged: SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tsz., 2011. 103-117.
3. „Az egymáshoz kapcsolódások játéka. Dialógus Selyem Zsuzsa *Tetkó. Avagy ha így megy ez, ki állítja meg Arturo Uit?* című szövegével”. In *Korunk*, 2011. január, 94-102. (rövidített változat)
4. „Olvasási módok a színházi nyelvben (A *Mert tudnom kell...* című előadás befogadás-játékai)”. In *Erdélyi Múzeum LXXII.*, 2010/1-2. 124-130.
5. „Az átmenetiség jegye a «Mert tudnom kell...»-ben”. In *Napút. Irodalom, művészet, környezet*, 2008. 8. szám, 31-37.
6. „A színházi nyelv iterabilitása és figurativitása”. In *Apertúra. Filmelméleti és filmtörténeti szakfolyóirat*, 2007. II. 3. <http://apertura.hu/2007/tavaszkovacs>. Részleges újraközlés: „Átmozdulások”, *Kolibacilus. A Romániai Kisebbségi Színházak Kollokviumának Lapja*, Gyergyószentmiklós, 2007. 4. lapszám, 8.
7. „Az »erőszak és mézesmadzag« együttes megjelenése (Közösség és felügyelet problematikája Cătălin Mitulescu *Hogyan éltem túl a világvégét* című filmjében)”. In *Szövegek között XV*. Szerk. Fried István, Kovács Flóra, Lengyel Zoltán, Szeged: SZTE BTK

Összehasonlító Irodalomtudományi Tsz., 2010. 26-41. Újraközlés in *Új Nautilus*, <http://ujnautilus.info/kov-cs-fl-ra/az-er-szak-s-m-zesmadzag-egy-ttes-megjelen-se-0>.

8. „A felügyelt világ, Georges Banu: A felügyelt színpad”. In *Studia Dramatica, Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Szerk. Visky András, Kelemen Kinga, Kolozsvár – Cluj-Napoca: Babeş-Bolyai Tudományegyetem – Universitatea Babeş-Bolyai (Színháztudomány és Televízió Kar – Facultatea de Teatru şi Televiziune), Anul II, 2/2007, 120-124.

Recenzió, kritika

1. „Továbbírás? (Tompá Andrea A hóhér háza című kötetéről)”. In *Helikon* (Kolozsvár), 2011. július 10. 15. [http://www.helikon.ro/index.php?m_r=2603].

2. „Együtt mondás, együtt írás”. In *Korunk*, 2011. szeptember, 119-121.

3. „A nemzedéki lét kérdése (Miklós Ágnes Kata *A szóértés feltételei* című könyvéről)”. In *Erdélyi Múzeum* LXXIII., 2011/2. 188-190.

4. „A bárkaépítés rejtelmek (A címkefüggöny. Tompa Gábor színházi magánszótára című könyvről)”. In *Látó*, 2011. március [<http://www.lato.ro/article.php/A-b%3%A1rka%3%A9p%3ADt%3%A9s-rejtelmek-A-C%3ADmkef%3BCgg%3B6ny-Tompa-G%3A1bor-sz%3ADnh%3A1zi-mag%3A1nsz%3B3t%3A1ra-c-k%3B6nyv%5911/1990/>].

5. „A nyelvekről (Szilágyi Júlia Jegyzetek az akváriumról című könyvéről)”. In *Látó*, 2011. február [<http://www.lato.ro/article.php/A-nyelvekr%5911-Szil%3A1gyi-J%3BAlia-Jegyzetek-az-akv%3A1riumb%3B3l-c-k%3B6nyv%3A9r%5911/1941/>].

6. „A kritikus terei — Láng Zsolt *Tója vagy tottja?* című kötetéről”. In *Irodalmi jelen*. <http://www.irodalmijelen.hu/node/5200>.

7. „Az írás, a beszéd, a hallgatás és a megoldások sokasága – Selyem Zsuzsa *Mire vársz* című kötetéről”. In *Irodalmi jelen*. <http://www.irodalmijelen.hu/?q=node/4971>.